

maar deze werd maar tot 2003 aangevuld. Bijgevolg zijn recentere overzichten van de geschiedenis van ambachten in de Lage Landen (zoals van P. Stabel in de *Journal of Medieval History* van 2004 of van Marc Boone in de *Revue du Nord* van 2005) niet opgenomen.

Het boek maakt een einde aan clichématige denkbeelden over ambachten in de Lage Landen. Ambachten worden niet langer als een rem op economische vernieuwing beschouwd, maar als dynamische organisaties beoordeeld, die zich flexibel aan veranderende economische patronen aanpasten. De aanwezigheid van ambachten in de vroegmoderne stad ging zelfs opvallend goed samen met de ontwikkeling van het (handels)kapitalisme, aldus verscheidene auteurs in dit werk. In de conclusie van het boek wordt de opheffing van de vakorganisaties op het einde van het ancien régime bijgevolg niet enkel aan een economische dynamiek toegeschreven. Ook een politieke oorzaak wordt als verklaring aangereikt. De opdoeking van het ancien régime had namelijk tot gevolg dat de kenmerkende bestuurswijze van het zogenaamde 'corporatisme' verdween. Het corporatisme, zoals in het boek uitgewerkt door Maarten Prak, is een sociaal systeem dat door middel van privileges en allerlei voorrechten een aanzienlijke mate van onafhankelijkheid aan corporatieve instellingen (zoals ambachten) verleende. Niet enkel het laatmiddeleeuwse ambachtenstelsel maar ook de bestuurlijke structuur van de steden (het lokale actieterrein van ambachten) vertoonde een aantal corporatistische kenmerken. Het corporatisme was er gebaseerd op een configuratie van semi-autonome, lokale instellingen die de belangrijkste maatschappelijke sferen bestreken. Toen aan het einde van het ancien régime aan het corporatieve bestuursstelsel van de steden een eind werd gemaakt, verdween bijgevolg ook de machtsbasis van de ambachten. De economische schaalvergroting ten gevolge van de Industriële Revolutie wordt in deze verklaring dus wat buiten beschouwing gelaten. Ook het cliché dat stelde dat ambachten op het einde van de achttiende eeuw economisch weggeconcentreerd werden, moet er dus aan geloven. Verder onderzoek zal deze hypothese dienen te verifiëren. Het boek is dus niet enkel een synthese van gepresteerd werk, het effent het pad voor nieuwe inzichten over en verder onderzoek naar de geschiedenis van ambachten.

Jelle Haemers
Universiteit Gent

Jeroen J.H. Dekker, *Het verlangen naar opvoeden. Over de groei van de pedagogische ruimte in Nederland sinds de Gouden Eeuw tot omstreeks 1900* (Amsterdam: Bert Bakker, 2006) 560 p. ISBN 9035129938

Dit is een boek met een tweeledige ambitie. Het is bedoeld als enerzijds een cultuurgeschiedenis van Nederland en anderzijds een geschiedenis van de opvoeding van het Nederlandse kind, zo lezen we in het 'ten geleide'. In de inleiding wordt dit streven enigszins beperkt: het gaat om een geschiedenis van het verlangen naar opvoeden binnen een groeiende 'pedagogische ruimte'. Onder dat laatste wordt verstaan 'het geheel aan voorwaarden om te kunnen opvoeden'. Die ruimte wordt bepaald door demografische grenzen, met name de tot in de negentiende eeuw hoge kindersterfte en de relatief grote kans dat ouders jong stierven. Het gaat namelijk om cultuuroverdracht binnen het gezin en overlijden was daarbij frequente een beperking. Verder speelt de

verhouding tussen private en publieke ruimte een rol. Meer dan bijvoorbeeld in Italië lag hier de nadruk op het ontwikkelen van een individuele moraal via de gezinsopvoeding. Daarbij lag de nadruk eerst op de christelijke moraal, later ook op 'deugdzaamheid'. Ten derde is er de mate waarin er van inleving in de wereld van het kind sprake is, maar dat is volgens Dekker een moeilijk in te schatten factor. Wel signaleert hij aan het einde van de negentiende eeuw een nieuwe aandacht voor de wereld van het kind.

De Noord-Nederlandse ontwikkeling is een specifieke invulling van een algemene ontwikkeling in Europa. Kenmerkend is wel dat het thema opvoeding sinds de zeventiende eeuw een grote rol speelt in de beeldcultuur. Ten tweede is er de sterk moraliserende inslag met nadruk op gezin, huiselijkheid en ouderlijke plichten. Ten derde is er de godsdienstigheid en ideologische verschillend gefundeerde regulering van de publieke kant van het pedagogische verlangen, hetgeen tot uitdrukking kwam in de verzuiling. Het is allemaal op zich niet uniek voor Nederland, maar, volgens Dekker, wel in combinatie met elkaar.

De bronnen waarop het boek is gebaseerd, bestaan in de eerste plaats uit de vele pedagogische geschriften, die in Nederland sinds de zestiende eeuw verschenen of invloed hadden, van Jacob Cats tot Maria Montessori. Ook literaire bronnen worden benut, van Van Alphens kindergedichtjes tot Multatuli's *Woutertje Pieterse*. Voor de praktijk wordt geput uit diverse egodocumenten van Constantijn Huygens en Hermannus Verbeek in de zeventiende via Otto van Eck in de achttiende tot Jan Ligthart in de negentiende eeuw. De visuele bronnen zijn vooral schilderijen, van Rembrandt tot Jozef Israëls.

Het boek bestrijkt een breed terrein en is gebaseerd op een waaier van bronnen, maar het concentreert zich wel op een aantal inmiddels bekende ijkjaren, 1650, 1800 en 1900. Sommige getuigen komen veel uitvoeriger aan het woord dan andere. Dat is een van de beperkingen van dit boek. Er zijn er meer. Zoals het gegeven dat de gebruikte bronnen vooral normatieve informatie brengen, al bevestigen ze wel dat er inderdaad een verlangen naar opvoeden was en dat meer bemiddelde ouders hierover adviesboeken kochten. Maar past dat niet in een algemene trend? Ook over tuinieren en koken verscheen meer en meer adviesliteratuur. Over de praktijk van het opvoeden komen we iets te weten uit de geciteerde egodocumenten, maar daarin klinkt vooral de stem van de bovenlaag van de samenleving door, waarvan onder meer Constantijn Huygens een representant is.

Een hoofdstuk over de verhouding tussen opvoeding en kinderarbeid zou zeker iets hebben toegevoegd aan een studie over het verlangen naar opvoeden. Dat is een thema waarover in verhouding weinig is geschreven, misschien omdat het niet goed in het bestaande beeld past. De rechterlijke archieven zouden heel wat informatie kunnen opleveren. Verwaarloosde en criminele kinderen doen in dit boek pas hun intrede in 1905, wanneer het toezicht op hen bij wet geregeld wordt. In dat jaar blijken er 8.820 kinderen te verblijven in tehuizen en strafinrichtingen, maar meer dan een cijfer zijn zij hier niet.

Het beeldmateriaal, er zijn 85 illustraties, tonen eveneens geïdealiseerde beelden, van de morele boodschappen van Gerrit Dou en Nicolaas Maes tot de arcadische kinderwerelden die Jacob Maris en B.J. Blommers penseelden. Hoewel de bestudeerde periode ook de negentiende eeuw omvat, is er maar één foto opgenomen, een gezinssportret van koningin Wilhelmina, haar gemaal prins Hendrik en Juliana, afgedrukt op de omslag van het tijdschrift *De Spiegel*. In de woorden van Dekker:

‘de gelukkige ouders [...] met het een jaar oude prinsesje’. Natuurlijk ging het hier om beeldvorming: ‘Hun huiselijk geluk werd ten voorbeeld gesteld aan het gehele volk’. Beeldvorming is van belang, maar terwijl het boek een goed idee geeft van het Nederlandse ‘verlangen naar opvoeden’, krijgt de lezer wel een verlangen meer over de praktijk te weten te komen.

Rudolf Dekker

Erasmus Universiteit Rotterdam

Hugo Röling, *Zichzelf te zien leven. Herinneringen aan Nederlands en Vlaams gezinsleven 1770-1970* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007) 129 p.
ISBN 9085553717

In *Zichzelf te zien leven* inventariseert de Nederlandse docent historische opvoedkunde Hugo Röling de bijdrage van tweehonderd jaar jeugdherinneringen aan onze kennis over kind zijn en opgroeien, gezinsleven en opvoeding van het einde van de achttiende eeuw tot het midden van de twintigste. Het boek biedt daarnaast een toelichting bij een database die meer dan zeshonderd autobiografische getuigenissen van de jeugd in Nederland en Vlaanderen ontsluit. Deze database is vrij raadpleegbaar via de website van Universiteit van Amsterdam: <http://www2.fmg.uva.nl/pow/jeugdherinneringen/> (4 september 2007).

Bronkritisch stellen zowel boek als website teleur. De auteur blijft zeer vaag over de gehanteerde criteria bij de selectie van het materiaal, een nauwkeurige afbakening van het genre autobiografie ontbreekt en het hoofdstukje typologie is uiterst summier. Een uitgebreide bespreking van de problemen eigen aan het genre – onder andere de onbetrouwbaarheid van het geheugen en de programmatorische component in vele autobiografieën – is er wel, doch vreemd genoeg als laatste hoofdstuk. Zowel *online* als op papier zoekt de lezer tevergeefs naar een uitputtende lijst van de geselecteerde teksten. De citatendatabase kwam er naar eigen zeggen van de auteur om het schier eindeloze en bijgevolg onbeheersbare materiaal verteerbaar en toegankelijk te maken, maar blijkt uiteindelijk moeilijk consulteerbaar voor wie niet zo vertrouwd is met de door Röling geselecteerde autobiografieën. Even bladeren door de database laat het gevoel na stiekem de moeilijk ontcijferbare aantekeningen van een collega te hebben ingekeken, veeleer dan dat mij een werkbaar instrument werd aangereikt.

Na een korte toelichting bij de voor de database gebruikte thematische indeling, behandelt Röling vier casestudies, die een eerste kennismaking willen bieden met wat de historicus en de historische pedagogie met dit soort bronnen kunnen doen. Wat schreven Nederlandse en Vlaamse auteurs over hun kinderfantasieën en dagdromen, vechten met leeftijdsgenoten, klasse- en standsverschillen en de evoluerende ouder-kind relatie? Vooral het hoofdstuk over de straatgevechten, met hun ongeschreven regels – zodra er bloed vloeide, hield het op – vond ik boeiend (p. 39-49), alsook de inspanning die Röling hier en daar levert om gender in zijn beschrijving te betrekken, al blijft het soms wat anekdotisch.

In de presentatie van de casestudies was een iets grondiger schets van de historische context welkom geweest. Culturele, economische, sociale en religieuze ontwikkelingen worden hier en daar wel vermeld en soms zelfs als verklaringselement aangevend, doch dikwijls te beknopt en zonder enige verwijzing naar secundaire literatuur.